

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चात्) भार्गवः शौनकः। मरुतः। जगती, १५ त्रिष्टुप्

धारावरा मरुतो धृष्णवोजसो मृगा न भीमास्तविषीभिरर्चिनः।

अग्नयो न शुशुचाना ऋजीषिणो भूमिं धमन्तो अप गा अवृण्वत ॥ २.०३४.०१

धारावाराः- धारया आच्छादकाः। धृष्णवोजसः- शत्रुधर्षणाख्यबलसम्पन्नाः। मृगा न भीमाः- सिंहा इव भयङ्कराः। तविषीभिः- शक्तिभिः। अर्चिनः- प्रकाशसम्पन्नाः। अग्नयः- पावकाः। न- इव। शुशुचानाः- दीप्तिमन्तः। ऋजीषिणः- शत्रूणामपार्जकाः। भूमिम्- भ्राम्यन्तं मेघम्। धमन्तः- प्रेरयन्तः। मरुतः- वायवः प्राणविशेषाः। गाः- उदकानि मूलशक्तिधारा वा सूर्यकिरणान् चिद्रश्मीन् वा। अप अवृण्वत- अपावृतान् कुर्वन्ति ॥१॥

द्यावो न स्तृभिश्चितयन्त खादिनो व्यभ्रिया न द्युतयन्त वृष्टयः।

रुद्रो यद्वो मरुतो रुक्मवक्षसो वृषार्जनि पृश्न्याः शुक्र ऊधनि ॥ २.०३४.०२

द्यावः- द्युलोकाः। स्तृभिः- नक्षत्रैः। चितयन्त- ज्ञायन्ते। न- इव। खादिनः- भक्षका मरुतो भवन्ति। वृष्टयः- वर्षकाः। व्यभ्रियाः- मेघ्यास्तडितः। न- इव। द्युतयन्त- प्रकाशन्ते। मरुतः- हे वायवः प्राणविशेषाः। रुद्रः- वेगाधिदेवता। रुक्मवक्षसः- हिरण्यवक्षसः। वः- युष्मान्। वृषा- वर्षकः। पृश्न्या ऊधनि- अन्तरिक्षे अथवा माध्यमिकायां वाचि। शुक्र- शुद्धे। अजनि- अजीजनत् ॥२॥

उक्षन्ते अश्वाँ अत्याँ इवाजिषु नदस्य कर्णैस्तुरयन्त आशुभिः।

हिरण्यशिप्रा मरुतो दर्विध्वतः पृक्षं याथ पृषतीभिः समन्यवः ॥ २.०३४.०३

आजिषु- युद्धेषु। अत्यान् अश्वानिव- तुरगानिव। उक्षन्ते- जीवोदकानि सिञ्चन्ति। आशुभिः- द्रुतगतिभिः। नदस्य कर्णैः- श्रुतिभिः। तुरयन्ते- त्वरितं सरन्ति। हिरण्यशिप्राः- ज्वलत्प्राणाः।

दविध्वतः- कम्पयन्तः । समन्यवः- मननशीलाः । पृषतीभिः- जिज्ञासाप्रतीकमृगीभिः । पृक्षम्- हव्यं प्रति । याथ- आगच्छथ ॥३॥

पृक्षे ता विश्वा भुवना ववक्षिरे मित्राय वा सदमा जीरदानवः ।

पृषदश्वासो अनवभ्रराधस ऋजिप्यासो न वयुनेषु धूर्षदः ॥ २.०३४.०४

मित्राय- सुहृदे । पृक्षे- हव्यवते यजमानाय । सदम्- ऋतस्य सदनम् । ता- तानि । विश्वा- सर्वाणि । भुवना- भुवनानि । जीरदानवः- क्षिप्रदानाः । आ ववक्षिरे- आवहन्ति । पृषदश्वासः- ज्ञानतृष्णावेदनप्रतीकमृगीवाहनाः । अनवभ्रराधसः- अभ्रष्टसिद्धयः । भृशु भ्रंशु अधःपतने । राध संसिद्धौ । ऋजिप्यासः- आर्जवसम्पन्नाः । न- सम्प्रति । वयुनेषु धूर्षदः- ज्ञानधारणासदनाः ॥४॥

इन्धन्वभिर्धेनुभी रप्शदूधभिरध्वस्मभिः पथिभिर्भ्राजदृष्टयः ।

आ हंसासो न स्वसराणि गन्तन मधोर्मदाय मरुतः समन्यवः ॥ २.०३४.०५

इन्धन्वभिः- इन्धनभूतैः । रप्शदूधभिः- महोधस्कैः । अध्वस्मभिः- अहिंसकैः । धेनुभिः- चित्किरणभूतैः । पथिभिः- मार्गैः । भ्राजदृष्टयः- ज्वलद्दृष्टयः । समन्यवः- मननशीलाः । मरुतः- वायवः प्राणविशेषाः । मधोर्मदाय- रसानुभूतये । हंसासः- पक्षिणः । स्वसराणि न- नीडानीव । आ गन्तन- आगच्छत ॥५॥

आ नो ब्रह्माणि मरुतः समन्यवो नरां न शंसः सर्वनानि गन्तन ।

अश्वामिव पिप्यत धेनुमूर्धनि कर्ता धियं जरित्रे वाजपेशसम् ॥ २.०३४.०६

नः- अस्माकम् । ब्रह्माणि- मेधा मन्त्रान् वा । नरां न शंसः- महापुरुषकल्याणगुणकीर्तनानीव स्थितान् । सर्वनानि- सम्भजनयुक्तान् । समन्यवः- मननशीलाः । मरुतः- प्राणविशेषाः । आ गन्तन- आगच्छथ । अश्वामिव- व्याप्तामिव । धेनुम्- अदित्याख्यधेनुमखण्डप्रकृतिम् । ऊधनि

पिप्यत- आप्यायितां कुरुत । जरित्रे- रसनिष्पादकाय । वाजपेशसं धियम्- हव्यसमर्पणबुद्धिम् ।
कर्त- मण्डयत ॥६॥

तं नो दात मरुतो वाजिनं रथ आपानं ब्रह्म चितयदिवेदिवे ।

इषं स्तोतृभ्यो वृजनेषु कारवे सनि मेधामरिष्टं दुष्टं सहः ॥ २.०३४.०७

मरुतः- प्राणविशेषाः । रथे- भवद्रंहणे सति । दिवेदिवे- प्रतिदिनम् । आपानम्- प्राप्तम् । ब्रह्म ।
चितयत्- ज्ञानवत् । वाजिनम्- सद्गतिमत् । तम्- तद्भावनम् । दत्त- यच्छत । स्तोतृभ्यः-
मन्त्रवद्भ्यः । वृजनेषु- क्लेशेषु । कारवे- साधकाय । इषम्- सदेष्टव्यम् । सनिम्- सम्भजनम् ।
मेधाम् । अरिष्टम्- अहिंसितम् । दुस्तरम्- तरीतुमशक्यम् । सहः- सहनशीलत्वम् । दत्त ॥७॥

यद्युञ्जते मरुतो रुक्मवक्षसोऽश्वान्रथेषु भगे आ सुदानवः ।

धेनुर्न शिश्वे स्वसरेषु पिन्वते जनाय रातहविषे महीमिषम् ॥ २.०३४.०८

यत्- यदा । मरुतः- प्राणप्रतीका देवाः । रुक्मवक्षसः- हिरण्याभरणवक्षसः । भगे- सौभाग्ये
प्राप्तव्ये सति । सुदानवः- शोभनदानाः । रथेषु- स्ववाहनेषु । अश्वानि- आत्मतृष्णाप्रतीकमृगान् ।
युञ्जते- योजयन्ति । तदा । रातहविषे- दत्तहव्याय । जनाय । महीम्- महतीम् । इषम्-
सदेष्टव्यम् । स्वसरेषु- गोष्ठेषु । शिश्वे- शाबाय । धेनुर्न- गौरिव । पिन्वते- सिञ्चन्ति ॥८॥

यो नो मरुतो वृकताति मर्त्यो रिपुर्दधे वसवो रक्षता रिषः ।

वर्तयत तपुषा चक्रियाभि तमव रुद्रा अशसो हन्तना वधः ॥ २.०३४.०९

यः । नः- अस्माकम् । रिपुः- शात्रवम् । दधे- धारयति । मर्त्यः- मनुष्यः । वृकताति- हिंसति ।
तस्मात् । रिषः- हिंसकात् । रक्षत- पालयत । वसवः- शरण्याः । मरुतः- हे प्राणविशेषाः । तपुषा-
ज्वलता । चक्रिया- भवदायुधेन । तम् । अभि वर्तयत- अभितो निवर्तयत । रुद्राः- रुद्रजाः ।
अशसः- अत्तुः । अश भोजने । वधः- प्रहरणम् । अव- पृथक्कृत्य । हन्तन- नाशयत ॥९॥

चित्रं तद्वौ मरुतो यामं चेकिते पृश्न्या यदूधरप्यापयो दुहुः।

यद्वा निदे नवमानस्य रुद्रियास्त्रितं जराय जुरतामदाभ्याः ॥ २.०३४.१०

वः- युष्माकम्। चित्रम्- असाधारणः। याम- मार्गः। चेकिते- ज्ञायते। आपयः- प्रापयितारः सन्तः। पृश्न्या ऊधः- अदितिमखण्डप्रकृतिं गोरूपिणीम्। दुहुः- दुहन्ति। नवमानस्य- स्तावकस्य। निदे- निन्दकाय। रुद्रियाः- भयङ्कराः। अदाभ्याः- अहिंस्याः। त्रितम्- तरन्तमुपासकम्। जुरताम्- हिंसताम्। जराय- हिंसायै भवत ॥१०॥

तान्वौ महो मरुत एवयान्नो विष्णोरेषस्य प्रभृथे हवामहे।

हिरण्यवर्णान्ककुहान्यतस्तुचो ब्रह्मण्यन्तः शंस्यं राध ईमहे ॥ २.०३४.११

एवयान्नः- एवं गन्तृन्। एषस्य- एषणीयस्य। विष्णोः- परमात्मनः सर्वव्यापिनः। प्रभृथे- प्रभरणे। तान्- तादृशान्। वः- युष्मान्। मरुतः- प्राणविशेषान्। हवामहे- आह्वयामः। हिरण्यवर्णान्- दीप्तिमतः। ककुहान्- श्रेष्ठान्। यतस्तुचः- उद्यतयज्ञपात्राः सन्तो वयम्। ब्रह्मण्यन्तः शंस्यम्- मन्त्रस्य सूक्ष्मार्थभूताम्। राधः- संसिद्धिम्। ईमहे- याचामहे ॥११॥

ते दशग्वाः प्रथमा यज्ञमूहिरे ते नो हिन्वन्तूषसो व्युष्टिषु।

उषा न रामीररुणैरपौर्णुते महो ज्योतिषा शुचता गोअर्णसा ॥ २.०३४.१२

ते- अमी। दशग्वाः- प्रभूतगतयः। प्रथमाः- मुख्या उपासकाः। यज्ञम्- देवपूजां दानं सङ्गतिकरणम्। ऊहिरे- अवहन्। उषसो व्युष्टिषु- प्रभाते ज्ञानोदयकाले। ते- अमी मरुतः प्राणविशेषाः। नः- अस्मान्। हिन्वन्तु- प्रेरयन्तु। उषाः- प्रभाती। न- यथा। रामीः- कृष्णवर्णा निशाः। अरुणैः- ज्वलद्भिः किरणैः। अप ऊर्णुते- अपावृणोति। तथा। महः- महता। ज्योतिषा- प्रकाशेन। शुचता- दीप्तिमता। गो अर्णसा- चिद्रश्मिप्रवाहेण। मरुतो वृत्राणि हत्त्वा प्रकाशयन्ति ॥१२॥

ते क्षोणीभिररुणेभिर्नाञ्जिभी रुद्रा ऋतस्य सदनेषु वावृधुः ।

निमेघमाना अत्येन पाजसा सुश्चन्द्रं वर्णं दधिरे सुपेशसम् ॥ २.०३४.१३

ते- अमी मरुतः । क्षोणीभिः- शब्दकारिणीभिः । अरुणेभिः- रोचमानाभिः । अञ्जिभिः- व्यञ्जिकाभिर्दीप्तिभिः । रुद्राः- वेगवन्तः । ऋतस्य सदनेषु- प्रकृतिनियतिभूतसत्यसद्मसु । वावृधुः । अत्येन- सततगमनेन । पाजसा- बलेन । निमेघमानाः- वर्षन्तः । सुपेशसम्- सुरूपम् । सुश्चन्द्रम्- सुष्ठु आह्लादकरम् । वर्णम् । दधिरे- धारयन्ति ॥१३॥

ताँ इयानो महि वरूथमूतय उप घेदेना नमसा गृणीमसि ।

त्रितो न यान्पञ्च होतृनभिष्टय आववर्तदवराञ्चक्रियावसे ॥ २.०३४.१४

ऊतये- रक्षायै । महि- महत् । वरूथम्- उत्तमम् । इयानः- याचमानः । तान्- मरुतः । एना- अनेन । मनसा- चित्तेन । गृणीमसि- स्तौमि । त्रितः- तरणकुशलः । अभिष्टये- अभिलषितसिद्धयर्थम् । अवसे- सङ्गन्तुम् । चक्रिया- नाभिचक्रेण । अवरान्- मुख्यान् । पञ्च होतृन्- प्राणापानादिपञ्चवृत्त्यात्मना अवस्थितान् मरुतः । आववर्तत्- स्वस्मान्निर्जिगमिषून् प्राणान् स्वात्माभिमुखमावर्तयदिति सायणः ॥१४॥

यया रध्रं पारयथात्यंहो यया निदो मुञ्चथ वन्दितारम् ।

अर्वाची सा मरुतो या व ऊतिरो षु वाश्रेव सुमतिर्जिगातु ॥ २.०३४.१५

मरुतः- हे प्राणविशेषाः । यया । रध्रम्- आराधकम् । अंहः- पापम् । अति पारयथ- अतिक्रमयथ । यया । वन्दितारम्- नमस्कुर्वन्तम् । निदः- निन्दकात् । मुञ्चथ- मोचयथ । वः- युष्माकम् । सा । ऊतिः- रक्षा । अर्वाची- अस्मदभिमुखी भवतु । सु वाश्रा इव- शोभनघेनुर्यथा वत्सं तथा । सुमतिः- शोभनमतिः । आ जिगातु- आगच्छतु ॥१५॥